

ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ПЕРСОНАЛУ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВ

Паскевська Ю. А.

ВСТУП

Однією із прикладних сфер у суспільній системі є пенітенціарна система. Дотримання прав людини у правовій та соціальній державі визнається однією із цінностей розвинутої країни. Зрілість суспільства визначається відношенням до соціально уразливих категорій населення, до яких можна віднести і людей, які знаходяться в місцях позбавлення волі. Місце позбавлення волі є своєрідним індикатором загального рівня гуманізації суспільства. І при цьому, загалом суспільство мало цікавиться питаннями в'язниць. Проте, це є питання безпечного суспільства. Сутність полягає у тому, що після відбування тюремного покарання правопорушники звільнюються і повертаються. Відтак постає досить важливе питання: з якою картиною світу ці люди повертаються, у якому психологічному стані вони перебувають, які отримали навички, необхідні для повернення до суспільства, для реінтеграції та ресоціалізації? Відповідь очевидна. В забезпеченні цього процесу та реалізації цінностей гуманізації провідна роль належить персоналу інституцій.

Зауважимо, злочинність як негативне соціальне явище притаманна усім державам світу незалежно від географічного розташування, рівня соціально-економічного розвитку, політичного устрою, правової системи, цивілізаційної приналежності. Водночас наведені та інші чинники суттєво впливають на рівень злочинності в тій чи іншій державі, визначають її стан, структуру та динаміку. Як відомо, основним показником криміногенності держави є рівень (коефіцієнт або індекс) злочинності – кількість злочинів на 100 тис. жителів. Разом із тим, рівень повторних злочинів в Україні у порівнянні з іншими країнами є вищим і потребує уваги з боку держави. В Україні реалізується Концепція державної політики по досягненню цілі «12.3 Українці рідше стикаються із злочинами завдяки зменшенню кількості рецидивів (повторних злочинів)» Програми діяльності Кабінету Міністрів України¹, що передбачає впровадження змін

¹ Постанова Верховної ради України про Програму Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2019 року № 188-ІХ. *ips.ligazakon.net*

законодавства та відповідних реформ. Цілком очевидно постає питання – «в який же спосіб зменшити кількість повторних злочинів?» – це створення гуманістичної системи виконання кримінальних покарань. Адже силові методи не є ефективними і більшою мірою впливають негативно на поведінку. Схильність до покарання є елементом нашої природи, проте від того що людина покарана – небезпеки не стає менше, насилля породжує насилля та супротив. Задля зменшення рецидивів потрібно застосовувати нові підходи, покликані на розкриття потенціалу ув'язнених та зміни їхніх життєвих цінностей. Враховуючи, що Україна з 09.11.1995 року – член Ради Європи і як член цієї організації повинна орієнтуватися і дотримуватися норм міжнародного права, особливо в питаннях захисту прав і свобод людини. Тому однією із важливіших умов дотримання прав і інтересів засуджених осіб є суворе дотримання норм національного законодавства та міжнародних стандартів.

Подальше реформування пенітенціарної системи України здійснюється шляхом впровадження в практику кримінально-виконавчих установ міжнародного досвіду пенітенціарної діяльності та вимог європейських стандартів у сфері виконання покарань.

Реалізація поставлених цілей та завдань неможлива без людей, які працюють у цій системі, а їхня роль є визначальною. В'язничні установи повинні мати достатню кількість кваліфікованих працівників та належним чином керуватися. Крім того, щоб виконувати щоденну роботу професійно та впевнено, в'язничний персонал повинен мати необхідні професійні навички. У цьому контексті важливим постає розвиток персоналу пенітенціарних установ України, а геополітичні виклики, світові та суспільні соціально-політичні процеси ставлять досить високі вимоги щодо професіоналізму, компетентності та особистісних якостей у їх роботі. Постійно зростаюче морально-психологічне навантаження, вплив низки стрес-чинників, підвищення емоційної напруги, вимагають з боку персоналу постійного психологічного концентрування уваги і пильності, що, у свою чергу, все більше фокусують увагу на збереженні психічного здоров'я як предиктора успішної професійної діяльності.

До того ж, проголошення в Конституції України європейського та євроатлантичного курсу України передбачає приведення норм і стандартів внутрішнього життя українського суспільства до міжнародних норм, що вимагає організації підготовки та підвищення кваліфікації персоналу відповідно до вимог Європейського простору для формування працівника нової формації.

1. Пенітенціарна політика та психологічні особливості професійної діяльності пенітенціарних працівників

Глибоко розуміючи назрілі питання в пенітенціарній системі, аналізуючи досвід вітчизняних і зарубіжних науковців та практиків, виходячи із стратегії розвитку державної політики кримінально-виконавчої системи України, достеменно сучасний фахівець повинен мати відповідні професійно-важливі якості, високий рівень професійної відповідальності, професійну придатність та високий рівень професійної компетентності, соціальну та професійну мобільність та самостійність щодо корегування психологічних установок та світогляду, прийняття професійно обґрунтованих рішень у практичній роботі.

Специфічне середовище професійної діяльності характеризується наявністю протиріч, ризиків та невизначеності при виконанні службових обов'язків персоналу пенітенціарних установ видається таким, що потребує особливого дослідження з метою реалізації державної політики у сфері виконання покарань.

Вітчизняними та зарубіжними науковцями питання пенітенціарної політики та професійної діяльності персоналу пенітенціарних установ вивчались у різних напрямках знань, зокрема, кримінально-виконавчого права, психології, педагогіки, державного управління. Предмет їхнього наукового дослідження полягає у вивченні характеристик суб'єктів реалізації кримінально-виконавчої політики; оновлення кримінально-виконавчого законодавства як ключового засобу реформування Державної кримінально-виконавчої служби України; вдосконалення організаційної структури сучасної кримінально-виконавчої системи; обґрунтування необхідності проведення пенітенціарної реформи в Україні відповідно до міжнародних стандартів (І. Г. Богатирьов та С. О. Богунов², В. О. Романюк та В. О. Човган³, Д. Б. Ягунов⁴, R. M. Tschiedel та J. K. Monteiro⁵).

У сучасному науковому дискурсі стосовно психологічних знань є питання професійної підготовки, перепідготовки кадрового потенціалу,

² Богатирьов І. Г., Богунов С. О., Дука О. А. та ін. *Пенітенціарна система України: історія та сучасність*: видання до 15-річчя утворення центрального органу виконавчої влади з питань виконання покарань / за заг. ред. О. В. Лісцікова. Київ: Державна пенітенціарна служба України, 2013. 268 с.

³ Міжнародні стандарти, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань та діяльності органів і установ виконання покарань: методичні рекомендації / уклад. О. В. Романюк, В. О. Човган. Біла Церква, 2016. 131 с.

⁴ Ягунов Д. В. *Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування*: монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 316 с.

⁵ Tschiedel RM, Monteiro JK. *Pleasure and suffering in the work of penitentiary officers. Estud Psicol.* 2013. Vol. 18 (3). P. 527–535.

розвитку професійної компетентності персоналу відповідно до вимог реформування пенітенціарної системи, визначення норм і принципів професійної етики із опорою на моральні цінності фахівця виступали у роботах таких вітчизняних авторів (І. В. Дорошенко⁶, М. С. Пузирьов⁷). В роботах В. С. Медведєва, В. М. Синьова С. І. та С. І. Скокова⁸ досліджується професійне спілкування пенітенціарного персоналу. Методологічні підходи до проблеми психологічного стресу у співробітників виправних установ розроблялись науковцями в роботах зарубіжних науковців F. T. Cullen, B.G Link, N. T. Wolfe, J. Frank⁹.

Водночас аналіз наукової літератури засвідчив недостатній ступінь розробленості проблематики, особливо в частині психологічних засад праці персоналу пенітенціарних установ. У чому полягають соціально-психологічні особливості професійної діяльності пенітенціарних працівників?

Як відомо, пенітенціарна політика та місія Державної кримінально-виконавчої служби України полягає в підвищенні безпеки суспільства через реабілітацію, ресоціалізацію та підготовку до реінтеграції осіб, що увійшли у конфлікт із законом. Ця місія і задача в повному обсязі реалізується через ефективність і компетентність персоналу ДКВС України. Основною характеристикою роботи персоналу пенітенціарних установ є те, що під час виконання покладених на них обов'язків керуються законами та іншими нормативно-правовими актами, тобто чітка регламентація службової діяльності нормативно-правовими актами. Виконання регламентується такими законами України, як: «Про Державну кримінально-виконавчу службу»¹⁰, Кримінально-виконавчий кодекс України», «Про Національну поліцію» та іншими нормативно-правовими актами¹¹. Персонал пенітенціарних установ діє на підставі та в межах своїх повноважень. Загалом діяльність

⁶ Професійна етика персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України: навчальний посібник / уклад. І. В. Дорошенко. Біла Церква, 2019. 73 с.

⁷ Пузирьов М. С. Приватні пенітенціарні установи: зарубіжний досвід та національний підхід. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2017. № 7. С. 32–37.

⁸ Синьов В. М., Медведєв В. С., Скоков С. І. Професійне спілкування пенітенціарного персоналу: навчально-методичний посібник. Київ, 2003. 152 с.

⁹ Cullen F. T., Link B. G., Wolfe N. T., Frank J. The social dimensions of correctional officer stress. *Justice Quarterly*. 1985. Vol. 2.

¹⁰ Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.06.2005 № 2713-IV (редакція від 01.01.2019). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2713-15> (дата звернення: 03.11.19).

¹¹ Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.06.2005 № 2713-IV (редакція від 01.01.2019). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2713-15> (дата звернення: 03.11.19).

співробітників ДКВС України характеризується низкою особливостей, перш за все, правового характеру, що стосується особливостей включення персоналу у суб'єкт-об'єктні відносини як із співробітниками, так і із засудженими, в яких кожен акт правозастосування тягне за собою правові наслідки, де невиконання або неналежне виконання своїх службових обов'язків (бездіяльність, зловживання, перевищення влади і т.д.) може класифікуватися порушенням того чи іншого нормативного акту і обумовлювати підвищену відповідальність.

Робота пенітенціарного працівника щоденно пов'язана з ризиком для життя і здоров'я, необхідністю постійного спілкування з людьми, які мають проблеми різного характеру, що вимагає постійного психологічного концентрування уваги і пильності. Взаємодія із засудженими розглядається як постійна провокація, загроза не фізична, а більш як психологічна. Персонал служби піддається загрозі «кримінального зараження» із наступними змінами в афективній та конативно-регулятивній сферах особистості та дотриманні соціальних норм. В. М. Синьов розглядає побудову взаємодії персоналу установ виконання покарань і засудженого з позицій педагогіки співробітництва, яка сприяє «олюдненню» особистості людини, яка переступила межу закону¹². Підвищення професійно-етичної компетентності персоналу ДКВС України як найважливішого компонента їх професійної майстерності є принципово необхідною умовою перебудови роботи. Професійна етика в пенітенціарній системі має не допустити прояви неповаги до людської гідності, дискредитації співробітників одне одним, надання негативного прикладу поведінки між співробітниками старшому та молодшому за посадою та званням. Професійна етика в діяльності пенітенціарної системи України є дуже важливим функціональним елементом, який обумовлює успішність у виконанні поставлених на службу завдань.

Працівникам пенітенціарних установ України часто доводиться діяти в екстремальних умовах, що підвищує вимоги до рівня розвитку професійних якостей. Це обумовлено здатністю працівника розуміти та передавати інформацію, встановлювати й підтримувати необхідні контакти, розуміти ситуацію та предмет спілкування, вирішувати конфліктні та проблемні ситуації за оптимального використання ресурсів. Від наявності цих професійних якостей залежить не лише результативність виконання службових завдань, а й життя людей. Екстремальний характер служби також пов'язаний з постійною

¹² Педагогічні основи ресоціалізації злочинців / В. М. Синьов, Г. М. Радов, В. І. Кривуша, О. Б. Беца. Київ : МП «Леся», 1997. 272 с.

готовністю і можливістю використання зброї, що негативно впливає на емоційний стан працівників, психічне та соматичне їх здоров'я, якість соціальної взаємодії і, звісно, їхню психологічну стійкість і успішність професійної діяльності. У цьому контексті важливою професійною якістю є психологічна стійкість щодо екстремальних умов служби та ймовірного негативного впливу з боку засуджених з причини визнання їх дій та поведінки у категоріях кримінального порушення та анти-соціальності.

Специфічною ознакою професійної діяльності персоналу пенітенціарних установ є багатоплановість, що вимагає від працівників підвищеної відповідальності за власні дії, характеризується підвищеною емоційною напругою, морально-психологічним та фізичним навантаженнями. Вона полягає у виконанні складних функцій як по відношенню до засуджених, так і до колег, зокрема, забезпечення правопорядку і законності в слідчих ізоляторах та установах, які виконують кримінальні покарання засобом позбавлення волі засуджених; забезпечення безпеки як самих засуджених, які вже відбувають покарання, і тих, які утримуються під вартою, так і працівників кримінально-виконавчої системи, посадових осіб і громадян, які перебувають на територіях цих установ. Робота в пенітенціарних установах характеризується як жорстка система субординації та дисципліни, має специфіку організації робочого часу, що особливо стосується роботи у нічний час, вихідні та святкові дні та специфічні обов'язки.

Професійна діяльність персоналу пенітенціарних установ наповнена стрес-чинниками, які обумовлені низкою правил установ, обмеженнями, жорсткістю рамок, чіткістю виконання цих правил та умов, неможливістю вийти за межі правил, збільшенням інтенсивності дій в умовах дефіциту часу, тобто «значна ціна помилки», а також з причини особливого психологічного впливу сприйняття пенітенціарних установ як «зайшов в установу і за тобою закотився світ». На підсвідомості створюється стрес, кожного дня людина проживає стрес заходу та перебування в пенітенціарному середовищі, і разом із тим кожного разу виходу за межі установи «у вільний світ». Персонал пенітенціарних установ кожного дня відчуває стрес «не свободи», своєрідного «обмеження волі», перебування в ізоляційному просторі з накопиченням асоціального досвіду злочинних дій засуджених, відчуває складності із розслабленням, перенесення «слідів дня» у домашнє оточення і емоційну десенсибілізацію. Ще одним стрес-чинником, який спричиняє високий рівень робочого стресу, є дисонанс у поєднанні двох основних цілей роботи: «утримання під вартою», тобто забезпечення безпеки і контролю, і «турботи», тобто налагодження позитивних

стосунків із ув'язненими і допомога їм у вирішенні потреб та індивідуальне планування роботи із ними.

Стресогенне середовище сприяє розвитку особистісних девіацій, пов'язаних з підвищеним рівнем агресії або наявністю пригніченості з суїцидальними реакціями. Отже, все вищезазначене може слугувати як стресом, так і обумовити виникнення проблем у психічному здоров'ї.

Безперечним є те, що робота пенітенціарія здійснюється постійно в умовах стресу, зокрема, у п'ятій частини співробітників кримінально-виконавчої служби відмічається високий рівень організаційного стресу. За нашим переконанням, тривале перебування в ситуації стресу може призводити до професійного вигорання і як наслідок, призвести до професійної деформації. Тому професійно важливою якістю пенітенціарного персоналу є саме стресостійкість.

Важко не погодитися із тим, що провідною умовою успішної професійної діяльності персоналу пенітенціарних установ є їх відповідний рівень психічного здоров'я. В контексті реформи пенітенціарної системи ми вбачаємо необхідність розбудови системи розвитку професійної компетентності фахівців пенітенціарної установи із врахуванням саме такої складової як, збереження їх психічного здоров'я, що значно підвищуватиме ефективність професійної діяльності. Як відомо, психічне здоров'я має значний вплив на продуктивність праці¹³. За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), психічне здоров'я – це стан благополуччя, при якому кожна людина може реалізувати свій власний потенціал, впоратися із життєвими стресами, продуктивно та плідно працювати, а також робити внесок у життя своєї спільноти¹⁴.

Ми також розділяємо думку науковців щодо оцінювання психічного здоров'я як важливої складової національної безпеки, а його збереження має бути пріоритетним напрямком науки та державної політики¹⁵.

¹³ Blumberg I. Mental “health” and mental “illness”. *Hosp Commun. Psychiatry*. 1997. Vol. 130, № 3. P. 229–239.

¹⁴ Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року : Розпорядження КМУ від 27.12.2017 № № 1018-р.

¹⁵ Галецька І. І. Психологічне здоров'я як проблема національної безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2012. Вип. 2 (1). С. 49–58.

2. Дискурс сутності і змісту поняття «психічне здоров'я» персоналу пенітенціарних установ

Спираючись на праці наукових доробок, слід зазначити на поки відсутності єдиного визначення поняття психічного здоров'я, що пов'язано із складністю досліджуваного феномену, наявністю різноголосся думок і теоретичних підходів серед науковців, а також із необхідністю розмежування психічного та психологічного.

У сучасному науковому дискурсі формується уявлення про багаторівневість психічного та психологічного здоров'я, зокрема, розглядаються моделі психологічно здорової особистості, в яких підкреслюється, що найважливішими умовами збереження психічного здоров'я особистості є її самореалізація та цілісність (С. Соколовський¹⁶ та ін.). Вченими розкривається взаємозв'язок особистісного розвитку індивіда з показниками його нормальної реалізації, що розкривається в понятті «психічне здоров'я» (С. Максименко¹⁷, В. Моляко¹⁸, Ryff С. D., Keyes С. L. M.¹⁹ та ін.); висвітлюється проблема забезпечення умов для розвитку психологічно здорової особистості з урахуванням потреб віку (Ю. Швалб²⁰). Займаючись проблематикою пізнання, розкривають проблему забезпечення умов для розвитку кар'єрного зростання та психічного здоров'я (Л. М. Карамушка²¹), дослідження в межах психогігієни (С. І. Болтівець²²), а також вченими пропонується розуміння психічного здоров'я як показника національної безпеки (І. І. Галецька²³), дослідження розбіжностей психічного та

¹⁶ Соколовський С. І. Психологічне здоров'я державного службовця як морально-етична складова професійної діяльності. *Актуальні проблеми державного управління*. 2010. № 1. С. 115–122.

¹⁷ Максименко С. Д., Максименко К. С. Психологічне здоров'я та його порушення. *Проблеми сучасної психології*. 2018. Т. 2. С. 1–13.

¹⁸ Моляко В. О. *Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень*. Житомир : Вид-во Рута, 2006.

¹⁹ Ryff С. D., Keyes С. L. M. The Structure of Psychological Well-Being Revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1995. Vol. 69. № 4. P. 719–727.

²⁰ Особистісні детермінанти еколого-орієнтованої життєдіяльності: монографія / Ю. М. Швалб, О. Л. Вернік, О. О. Вовчик-Блакітна, О. В. Рудоміно-Дусятська та ін. ; за ред. Ю. М. Швалба. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 330 с.

²¹ Карамушка Л. М., Дзюба Т. М. Феномен «здоров'я» як актуальний напрям досліджень в організаційній психології. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2019. № 1 (16). С. 22–33.

²² Болтівець С. І. *Педагогічна психогігієна: теорія та методика: [монографія]*. Київ : Редакція Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України, 2000.

²³ Галецька І. І. Психологічне здоров'я як проблема національної безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2012. Вип. 2 (1). С. 49–58.

психологічного здоров'я (І. І. Галецька²⁴; Л. М. Карамушка, Т. М. Дзюба²⁵, Н. Г. Коцан, Ложкін, Мушкевич²⁶). Проте ряд методологічних питань щодо розробки конкретних шляхів забезпечення психічного здоров'я особистості у процесі професійної діяльності, особливо тієї, що проходить в екстремальних умовах, залишається невіршеним.

В українській науці дослідники намагалися розкрити сутність понять «психічне здоров'я» і «психічно здорова особистість», вивчити наслідки негативних впливів на психічне здоров'я та розробити відповідні заходи з його розвитку, збереження і охорони.

Розвиваючи власний теоретичний доробок та досліджуючи проблему прогнозування розвитку психічного здоров'я особистості, С. Д. Максименко²⁷ визначає психічно здорову особистість як цілісну особистість, що перебуває в постійному русі-становленні, при цьому цілісність науковець розглядає не лише як атрибут особистості, а і як систему її єдності з соціальним оточенням, з одного боку, та з біолого-генетичними власними особливостями – з іншого. Вивчаючи психічне здоров'я, український вчений Максименко С. Д.²⁸, здійснює більший акцент на аспекті здоров'я взагалі, який підкреслює стан душевного комфорту, відсутність патологічних психічних проявів та здатності до ефективної діяльності і саморегуляції у відповідності до власних (відрефлексованих) цілей і інтересів людини.

Таким чином, ми можемо підсумувати, наявність різноманітних дискурсів та відсутності усталеного змісту та підходів до трактування психічного здоров'я та психологічного здоров'я у сучасній літературі: 1) психологічне здоров'я та психічне здоров'я вживають як синоніми, не визначаючи, у чому полягають відмінності; 2) психологічне здоров'я розглядають як аналог індивідуально-психологічних властивостей особи у контексті соціально-психологічної адаптації, самосвідомості, суб'єктивного благополуччя; 3) психологічне здоров'я трактують як аналог особистісної зрілості, своєрідний ідеальний гіпотетичний стан

²⁴ Галецька І. Психологічне здоров'я, Сосновський Т. *Психологія здоров'я: теорія і практика*. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006.

²⁵ Карамушка Л. М., Дзюба Т. М. (2019) Феномен «здоров'я» як актуальний напрям досліджень в організаційній психології. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, № 1 (16), 22–33.

²⁶ Коцан І. Я., Ложкін Г. В., Мушкевич М. І. *Психологія здоров'я людини*. Луцьк : Вежа, 2011.

²⁷ Максименко С. Д. Особливості прогнозування внутрішніх ліній психічного здоров'я особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2013. № 2. С. 4–14.

²⁸ Максименко С. Д., Коваль І. А., Максименко К. С., Папуча М. В. *Медицина психології*. Вінниця : Нова Книга, 2008.

досконалості. Дискусія передбачає й встановлення співвідношення психічного та психологічного здоров'я щодо їхньої співзалежності чи автономності²⁹.

Узагальнення наукових досліджень із питань психологічного та психічного здоров'я особистості дають можливість констатувати, що, з одного боку, психологічне здоров'я безумовно пов'язане з психічним здоров'ям, оскільки останнє створює базу для здоров'я психологічного. Разом із тим, поняття «психологічного здоров'я» та «психічного здоров'я» слід розмежовувати, так як для кожного з них властивий свій зміст, критерії, умови і механізми їх формування.

У роботі Л. М. Карамушки та Т. М. Дзюби³⁰ проведено детальне співвіднесення поняття «психічне здоров'я» та «психологічне здоров'я». Так, автори наголошують на певній плутанині в розмежуванні цих понять та акцентують увагу на тому, що поняття “mental health” іноді використовується для позначення і психічного, і психологічного здоров'я, рівня функціонування психічних функцій, продуктивності та адаптивності в зарубіжній літературі. Поряд із цим у зарубіжній літературі і практиці поняття “mental health” використовується саме для позначення психічного здоров'я, а “psychological well-being” у такому разі є ідентичним нашому розумінню психологічного здоров'я (Т. М. Дзюба, Л. М. Карамушка³¹, В. В. Мощицька³²).

Важливий внесок у науковий обіг було зроблено у дослідженнях Коцан, Ложкін, Мушкевич³³ психологічне здоров'я ототожнюється з почуттям внутрішньої узгодженості із власними діями, постійним діалогом із внутрішнім світом, автентичним існуванням.

Психічне здоров'я ж розглядається як більш широке поняття. Це одна з інтегрованих характеристик особистості, яка пов'язана з її

²⁹ Завгородня О. В. Проблема психологічного здоров'я: спроба теоретичного аналізу. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. № 1. С. 55–60.

³⁰ Карамушка Л. М., Дзюба Т. М. Феномен «здоров'я» як актуальний напрям досліджень в організаційній психології. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2019. № 1 (16). С. 22–33.

³¹ Карамушка Л. М., Дзюба Т. М. Феномен «здоров'я» як актуальний напрям досліджень в організаційній психології. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2019. № 1 (16). С. 22–33.

³² Мощицька В. В. Теоретико-методологічні підходи до дослідження психічного здоров'я у конструктивних і деструктивних родинах. *Особистісне зростання: теорія і практика – 2020: тези IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Житомир, 21 квітня 2020 року)*, 2020. С. 178–183.

³³ Коцан І. Я., Ложкін Г. В., Мушкевич М. І. *Психологія здоров'я людини*. Луцьк : Вежа, 2011.

внутрішнім світом і забезпечує гармонічне включення в соціум орієнтацію на саморозвиток і самореалізацію³⁴.

Психічне здоров'я було предметом наукового пошуку М. Є. Андрос³⁵, а саме розуміння його у контексті функціонування психіки індивіда, яке забезпечує йому гармонійну взаємодію з навколишнім світом.

Важливим та обґрунтованим у розробці теоретичної думки є запропонована І. І. Галецькою³⁶ двофакторна структура психічного здоров'я:

- 1) структурно-процесуальне психічне здоров'я та
- 2) психологічне здоров'я.

Структурно -процесуальне психічне здоров'я стосується психічної діяльності, характеристик процесів і властивостей когнітивної та емоційно-вольової сфер.

Психологічне здоров'я є втіленням соціального, емоційного та духовного благополуччя (як ресурсу та стану), оскільки є потенційною передумовою забезпечення життєвих потреб щодо активного способу життя, досягнення власних цілей, адекватної та оптимальної взаємодії з людьми, соціальним та іншим оточенням. Психологічне здоров'я охоплює семантичні аспекти психічного здоров'я, властивості Я та ноогенної сфери людини.

Якщо структурно-процесуальне психічне здоров'я стосується механізмів, то психологічне охоплює сутнісні властивості ціннісно-мотиваційної та ноогенної сфер людини, її переконання, властивості Я та ідентичність, а також духовну сферу.

Психологічне здоров'я є втіленням результатів соціалізації особи і чинником ефективності цього процесу та індивідуального розвитку, водночас визначає особливості соціально-психологічної адаптації. Адаптація відбувається шляхом поєднання неусвідомлюваного та свідомого моделювання власної поведінки як індивідуальної стратегії та ситуативної тактики з метою досягнення бажаного результату. На формулювання бажаної мети та способів її досягнення впливають зовнішні та внутрішні соціальні регулятори. Зовнішніми соціальними регуляторами є норми поведінки, правила, вимоги та побажання й

³⁴ Ryff C. D., Keyes C. L. M. The Structure of Psychological Well-Being Revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1995. Vol. 69. № 4. P. 719–727.

³⁵ Андрос М. Є. Психічне здоров'я особистості: психологічне консультування керівників шкіл. *Освіта і управління*. 1998. Т. 2. № 2. С. 64.

³⁶ Галецька І. І. Методологічні проблеми вивчення психологічного здоров'я. *Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. 2005. Вип. 26. Т. 1. С. 320–325.

очікування щодо поведінки. Внутрішніми соціальними регуляторами є інтереси, потреби, ціннісні та сенсожиттєві орієнтації, які у сукупності визначають життєві цілі, критерії оптимуму соціальної адаптації та індивідуально прийнятні способи й форми соціальної адаптації. Психологічними чинниками, які визначають особливості соціальної адаптації, є психологічні властивості особистості, індивідуальні когнітивні стилі опрацювання інформації, копінг-стратегії та способи й тенденції емоційно-поведінкового реагування залежно від ступеня соціальної адаптації³⁷.

За нашим переконанням, насамперед, для персоналу пенітенціарних установ важливим предиктором показників адаптації і психічного здоров'я є дослідження психологічних механізмів подолання складних професійних ситуацій. Саме вони знижують ризик виникнення дезадаптації. Як відомо, адаптованість особистості тісно пов'язана зі стійкістю до фруструючих ситуацій, здатністю до подолання стресогенних впливів на основі особистісних ресурсів і соціального досвіду, а також здатністю інтеріоризувати досвід інших та приймати соціальну підтримку. Адаптаційний потенціал особистості відображає така динамічна характеристика як копінг-поведінка, яка функціонує в сукупності з внутрішніми індивідуально-особистісними ресурсами. Долаюча поведінка реалізується за допомогою застосування різних копінг-стратегій на основі ресурсів особистості та середовища.

Враховуючи вищевикладене, ми виходимо з того, що психічне здоров'я персоналу пенітенціарних установ виявляє себе на емоційному, інтелектуальному та особистісному рівнях. Для персоналу пенітенціарних установ важливою умовою ефективності професійної діяльності безпосередньо на емоційному рівні – це здатність до адекватного вираження емоцій відповідно до конкретної ситуації, стійкістю до стресу та деструкцій у поведінці; на інтелектуальному рівні – це знання про специфіку діяльності, прояви свого функціонування, вміння оброблювати отриману інформацію та застосовувати її на практиці; на особистісному рівні психічне здоров'я виявляється у самовідчутті, самооцінці, здатності до самопізнання, самореалізації.

Проведений аналіз засвідчує сутнісні варіанти до розуміння психічного здоров'я та дає підстави для формулювання уточненого поняття психічного здоров'я як стану повноцінної психічної діяльності людини, що забезпечує вміння пристосовуватись як до сприятливих, так і несприятливих умов та впливів, здатності саморегуляції та

³⁷ Галецька І. Психологічне здоров'я, Сосновський Т. *Психологія здоров'я: теорія і практика*. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006.

регуляції власної діяльності, координації діяльності згідно з існуючими нормативами, а також функціональної ресурсності. Головними критеріями психічного здоров'я є адаптивність психічної діяльності та поведінки, адекватність віку й властивостям та впливу середовища. Психологічне здоров'я, у свою чергу, стосується особистості в цілому, знаходиться в тісному взаємозв'язку з вищими проявами людського духу.

Очевидно, що значну увагу варто присвятити визначенню соціально-психологічних чинників, що визначають наявний рівень психічного здоров'я персоналу пенітенціарних установ як предиктора успішності їх професійної діяльності, яка пов'язана із значними психо-емоційними навантаженнями, а отже можливістю порушення чи втрати психічного здоров'я. Науковий пошук також має бути спрямований на вивченні проблеми психічного здоров'я у контексті розбудови умов його збереження та охорони в континуумі професійної діяльності персоналу пенітенціарних установ.

3. Критерії та показники психічного здоров'я персоналу пенітенціарних установ

Для того, щоб виявити показники психічного здоров'я персоналу пенітенціарних установ спробуємо проаналізувати погляди тих науковців, які намагалися комплексно оцінювати психічне здоров'я, визначаючи найбільш характерні для нього ознаки, критерії та прояви.

В доробку українських вчених представлені дослідження щодо основної функції психічного здоров'я як підтримки активного динамічного балансу між людиною та оточуючим середовищем в ситуаціях, які потребують мобілізації ресурсів особистості^{38, 39}.

Грунтовність дослідження психічного здоров'я детермінується необхідністю виокремлення категорії якості. Якість психічного здоров'я становить собою індивідуальні властивості особистості забезпечувати власну процесуальну цілісність, адекватну внутрішній природі, у взаємодії людини із власною самістю та оточуючим середовищем. Оцінювання якості психічного здоров'я включає:

– Сенс життєдіяльності – самосвідомість, альтруїстичність, духовність, особисті домагання, мислення, самоздійснення;

³⁸ Військова психологія та педагогіка : інноваційний підхід : підручник : у 2 ч. Ч. 1 / С. Д. Максименка та ін. Київ : НУОУ. 2012. 472 с.

³⁹ Потапчук Є. М. Теорія та практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців : монографія. Хмельницький, 2004. 322 с.

– Активність – пізнавальну, пошукову, соціальну, надсистемну, творчу, проєктивну, сенсорну, психомоторну;

– Саморегуляцію – пластичність, ритмічне регулювання, емоційно-вольові процеси, самооцінку, діяльність і поведінку, особистісну цілісність, психічний тонус і настрій)⁴⁰.

Зауважимо, що виявлення показників психічного здоров'я особистості є важливим і складним завданням, оскільки потребує враховувати великий комплекс особистісних характеристик індивіда: від особливостей протікання пізнавальних процесів до вияву психічних властивостей та ін. Разом із тим, чисельні соціально-психологічні чинники впливають на їх прояв та зміст. Крім цього, існує необхідність звернути увагу на вимоги до таких показників, що висувається специфікою професійної діяльності. Зокрема, це стосується відбору персоналу для роботи в складних та екстремальних ситуаціях.

Головними критеріями психічного здоров'я, згідно з Всесвітньою організацією охорони здоров'я^{41,42}, є: усвідомлення та відчуття неперервності, постійності та ідентичності власного фізичного та психічного «Я»; критичність до себе, власної психічної продукції (діяльності) та її результатів; відповідність психічних реакцій (адекватність) силі і частоті впливів середовища, соціальним обставинам та ситуаціям; спроможність самоуправління поведінкою відповідно до соціальних норм, правил, законів; спроможність планувати власну життєдіяльність і реалізувати плани; спроможність змінювати стиль поведінки залежно від зміни життєвих ситуацій та обставин. Всі ці критерії, на нашу думку, достатньо мірою представлені у роботі персоналу пенітенціарних установ.

У термінологічному словнику з екстремальної та кризової психології критеріями психічного здоров'я визначено: відповідність суб'єктивних образів відображенням об'єктам дійсності й характеру реакції – зовнішнім подразникам, значенню життєвих подій; адекватному віковій рівню зрілості емоційно-вольової і пізнавальної сфер особистості; адаптивність у мікросоціальних відносинах; здатність керування

⁴⁰ Болтівець С.І. Ефективне застосування заходів пропагування серед молоді психогігієнічного виховання в навчальних закладах : методичні рекомендації. *Практична психологія і соціальна робота*. 2010. № 12. С. 67–70. С. 69.

⁴¹ World Health Organization. “Mental health: strengthening our response”. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our-response>

⁴² Зміцнення психічного здоров'я: концепції, нові дані, практика : доповідь Всесвітньої організації охорони здоров'я, Департамент психічного здоров'я та токсикоманії у співпраці з Вікторіанським фондом зміцнення здоров'я і Університетом Мельбурн. ВООЗ. Женева, 2005.

поведінкою, розумного планування життєвої мети і підтримки активності в їхньому досягненні⁴³.

Українськими вченими І. Я. Коцан, Г. В. Ложкін, М. І. Мушкевич⁴⁴ виокремлюються наступні критерії психологічного здоров'я: усвідомлення відповідальності за особисте життя й власне здоров'я; самопізнання як аналіз власної особистості; саморозуміння та прийняття себе, процес внутрішньої інтеграції; уміння жити сьогоднішнім; свідомість індивідуального буття і, як наслідок, усвідомлено вибудована ієрархія цінностей; здатність до розуміння, слухання та прийняття інших.

У окресленій роботі автори визначають психічне здоров'я як повноцінний розвиток і злагоджена робота всіх психічних функцій. Вважаючи, що це – внутрішній стан людини, який забезпечує адекватну дійсності регуляцію поведінки. Підкреслюють важливість визначення критеріїв оцінювання психічного здоров'я.

Серед особистісних проявів вказують на такі критерії психічного здоров'я:

- оптимізм;
- зосередженість (відсутність метушливості);
- урівноваженість;
- моральність (чесність, совісність й ін.);
- адекватний рівень домагань;
- почуття обов'язку;
- впевненість у собі;
- невразливість (уміння звільнитися від прихованих образ);
- відсутність ліні;
- незалежність;
- безпосередність (природність);
- відповідальність;
- почуття гумору;
- доброзичливість;
- толерантність;
- самоповага;
- самоконтроль.

Серед психічних станів визначають такі критерії психічного здоров'я:

⁴³ Екстремальна та кризова психологія : термінологічний словник / О. В. Тімченко та ін. Харків : ХНАДУ, НУЦЗУ. 2010. 291 с.

⁴⁴ Психологія здоров'я людини : навчальний посібник / І. Я. Коцан, Г. В. Ложкін, М. І. Мушкевич ; за ред. І. Я. Коцана. Луцьк : РВВ: «Вежа» ; Волинський нац. університет ім. Лесі Українки, 2009. 316 с.

- емоційна стійкість (самовладання);
- зрілість почуттів відповідно до віку;
- вміння опанувати негативні емоції (страх, гнів, жадібність, заздрість та ін.);
- вільний, природний прояв почуттів і емоцій;
- здатність радіти.

Серед психічних процесів найбільш відомі такі критерії психічного здоров'я:

- максимальне наближення суб'єктивних образів до певних об'єктів дійсності (адекватність психічного відображення);
- адекватне самосприйняття;
- уміння зосереджувати увагу на предметі;
- утримання інформації в пам'яті;
- здатність до логічного опрацювання інформації;
- критичність мислення;
- креативність (здатність до творчості, уміння користуватись інтелектом);
- знання себе;
- дисципліна розуму (керування думками)⁴⁵.

Автори звертають увагу на критерій психічної рівноваги, який свідчить про характер функціонування психіки на пізнавальному, емоційному та вольовому рівні. Разом із тим, виділяють в особистісному плані виділяють і такі критерії: гармонійність організації психіки та її адаптаційні можливості⁴⁶. На нашу думку, критерій психічної рівноваги є одним із провідних у збереженні психічного здоров'я персоналу пенітенціарних установ.

Надаючи характеристику аспектів ментального здоров'я працівників екстремального профілю Н. Миргород вказує, що ознаками психічного здоров'я таких фахівців є здатність зберігати цілісність, стабільність емоційної та когнітивної сфер, а також працездатність в екстремальних умовах⁴⁷.

Ми розділяємо наукові доробки колективу дослідників на чолі із С. Д. Максименка⁴⁸, які виокремлюють наступні критерії психічного

⁴⁵ Психологія здоров'я людини : навчальний посібник / І.Я Коцан, Г.В. Ложкін, М. І. Мушкевич ; за ред. І. Я. Коцана. Луцьк : РВВ: «Вежа» ; Волинський нац. університет ім. Лесі Українки, 2009. 316 с.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Mirgorod N. V. Mental health professionals extreme profile. *Russian Journal of Education and Psychology*. 2018. Vol. 9. № 2–2. P. 154–161.

⁴⁸ Військова психологія та педагогіка : інноваційний підхід : підручник: у 2 ч. Ч. 1 / С. Д. Максименка та ін. Київ : НУОУ. 2012. 472 с.

здоров'я: розвиток різноманітних емоцій та почуттів, вміння контролювати і керувати ними, набуття навичок зменшення шкідливого впливу стресогенних чинників. Дослідники вказують, що психічно здоровим можна вважати особу, яка є морально зрілим, розумово розвинутим, психологічно урівноваженим, соціально адаптабельним, здатним освоїти військову спеціальність, адаптуватися до військової служби і перебороти специфічні для неї психофізичні навантаження⁴⁹.

Комплексний підхід і широкий обсяг теоретичного розкриття та аналізу критеріїв психологічного здоров'я власне ризиконебезпечного профілю, представлені у праці Н. О. Світличної⁵⁰: позитивну «Я-концепцію», володіння рефлексією, здатність до саморегуляції, відсутність схильності до адиктивної і девіантної поведінки; здатність до конструктивного спілкування з іншими людьми, прийняття відповідальності за своє життя; потреба в саморозвитку; задоволеність власним життям; усвідомлення себе психічно здоровою особистістю.

Продовжуючи розвідку розглянемо науковий підхід, де, на нашу думку, досить системно розкриті критерії психічного здоров'я, а саме дослідження М. С. Корольчука, В. М. Крайнюк, А. Ф. Косенко, Т. І. Кочергіна⁵¹. Автори провели плідний аналіз та особливої уваги приділяють серед різних ознак критерію психічної рівноваги. Завдяки цьому критерію можна визначити характер функціонування психічної сфери людини, зокрема, пізнавальної, емоційної вольової. Результати цього дослідження вказують на значну роль саме психічно здорової особистості, тобто врівноваженої, яка характеризується провами: відносної стійкості поведінки та адекватності її зовнішнім умовам; високу індивідуальну пристосованість організму до звичних коливань зовнішнього середовища; здатність підтримувати звичне комфортне самовідчуття, морфофункціональне збереження органів та систем⁵².

У науковій літературі також використовується підхід до визначення критеріїв психічного здоров'я вищеозначених фахівців, який

⁴⁹ Військова психологія та педагогіка : інноваційний підхід : підручник: у 2 ч. Ч. 1 / С. Д. Максименка та ін. Київ : НУОУ. 2012. 472 с.

⁵⁰ Світлична Н. О. Соціально-психологічні чинники збереження психологічного здоров'я працівників МНС : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Національний університет цивільного захисту України. Харків, 2013. 18 с.

⁵¹ Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я : навчальний посібник / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк, А. Ф. Косенко, Т. І. Кочергіна ; загална ред. М. С. Корольчука. Київ : Фірма «ІНКОС», 2002. 272 с.

⁵² Ibid. С. 11–13.

ґрунтується відповідно до прояву психічного: психічні стани, процеси, властивості^{53, 54, 55}.

Так, вчені М. Корольчук та В. Крайнюк, представляють таку групу критеріїв⁵⁶:

– властивості особистості (оптимізм, зосередженість, урівноваженість, етичність, адекватний рівень вимог, впевненість у собі, невразливість до образ, впевненість у собі, почуття обов'язку, працелюбство, відповідальність, незалежність, почуття гумору, самоповага, самоконтроль, доброзичливість, терпимість);

– психічні стани (емоційна стійкість, зрілість почуттів, володіння негативними емоціями (страх, гнів, жадоба, заздрість та ін.), вільний природний прояв почуттів та емоцій, здатність радіти, збереження звичного оптимального самопочуття);

– психічні процеси (максимальне наближення суб'єктивних образів до об'єктів дійсності, що відображають; адекватне сприйняття самого себе; здатність до логічної обробки інформації; критичність мислення; креативність (здатність до творчості, вміння використовувати авторитет); знання себе; дисципліна розуму (управління думками);

– самоуправління (виражена цілеспрямованість (здобуттям сенсу життя), воля, енергійність, самоконтроль, адекватна самооцінка, активність);

– соціальне здоров'я (адекватне сприйняття соціальної дійсності, інтерес до навколишнього світу, адаптація (рівновага) до фізичного та соціального середовища; спрямованість на суспільну справу, культура споживання, альтруїзм, емпатія, відповідальність перед іншими, безкорисливість, демократизм в поведінці).

Отже, у цьому контексті особливе значення науковці приділяють ступеню інтегрованості особистості (гармонія, врівноваженість,

⁵³ Корольчук М. С., Крайнюк В.М Корольчук М. С., Крайнюк В. М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах. Київ : Ніка-Центр, 2006. 580 с.

⁵⁴ Військова психологія та педагогіка : інноваційний підхід : підручник: у 2 ч. Ч. 1 / С. Д. Максименка та ін. Київ : НУОУ. 2012. 472 с.

⁵⁵ Потапчук Є. М. Теорія та практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців : монографія. Хмельницький, 2004. 322 с.

⁵⁶ Корольчук М. С., Крайнюк В.М Корольчук М. С., Крайнюк В. М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах. Київ : Ніка-Центр, 2006. 580 с.

консолідованість, пріоритет гуманістичних цінностей, орієнтація на саморозвиток, збагачення своєї особистості)⁵⁷.

Значний науковий внесок у системному аналізі феномену психічного здоров'я є погляди, що представлені у наукових напрацюваннях Є. М. Потапчука⁵⁸, який вказує перелік ознак психічного здоров'я: психічні процеси як здатність динамічно відображати дійсність в різних формах психічних явищ (адекватність психічного відображення, здатність до логічної обробки інформації, критичність мислення, креативність та ін.); психічні стани як прояви тимчасових цілісних явищ в психіці, що впливають на протікання його психічних процесів, прояви властивостей і поведінку (самовладання, володіння негативними емоціями, вільний природний прояв почуттів та емоцій тощо); психічні властивості як прояви стійких психічних явищ, що істотно впливають на діяльність і поведінку (оптимізм, зосередженість, урівноваженість, впевненість у собі, відповідальність, самоповага, адекватний рівень домагань та ін.); саморегуляція як побудова своїх дій і поведінки відповідно меті та завданням як професійної діяльності, так і особистісного життя; відношення до шкідливих звичок як елементів поведінки, що можуть мати шкоду для психічного здоров'я, здійснення яких стало потребою.

Всесвітня організація охорони здоров'я визначає сім критеріїв психічного здоров'я: 1) усвідомлення та відчуття цілісності свого фізичного та психічного Я; 2) постійність та ідентичність переживань в однотипних ситуаціях; 3) критичне ставлення до себе і своєї діяльності; 4) психічні реакції, що адекватні (відповідні) впливу середовища; 5) керування своєю поведінкою відповідно до встановлених норм, правил, законів; 6) людина здатна планувати певні події та процеси власної життєдіяльності та реалізувати їх; 7) здатність змінювати свою поведінку залежно від життєвих обставин⁵⁹.

Ці критерії впливають на рівень психічного здоров'я, який також залежить як від індивідуально-психологічних (особистісних), так і соціальних (суспільних) факторів. Крім того, людина весь час перебуває в соціумі, тож на психічне здоров'я впливають і соціальні фактори: сприятливі або несприятливі взаємини з іншими людьми,

⁵⁷ Корольчук М. С., Крайнюк В.М Корольчук М. С., Крайнюк В. М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах. Київ : Ніка-Центр, 2006. 580 с.

⁵⁸ Потапчук Є. М. Теорія та практика збереження психічного здоров'я військово-вослужбовців : монографія. Хмельницький, 2004. 322 с.

⁵⁹ World Health Organization. "Mental health: strengthening our response". URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-ourresponse>

стресові умови роботи, ситуації насилля, будь-яка дискримінація тощо. Поведінка людини, що в своїй історії має епізоди фізичного насилля, беззаперечно буде відрізнятися від поведінки того, хто не мав такого досвіду.

Подібні дослідження дають чітке уявлення, що рівень психічного здоров'я персоналу пенітенціарних установ буде залежати від того, наскільки у них розвинені психічні функції, наскільки швидко вони реагують на зміни (емоційно, думками, діями), які психологічні особливості мають та які відносини складаються з різними соціальними групами.

Ми є прибічниками того, що психічне здоров'я персоналу пенітенціарних установ – це відносно стійке відчуття людини себе як цілісної особистості, яка адекватно реагує на вплив на неї середовища та має стійкі переживання в однотипних ситуаціях. Здатність планувати, управляти, критично оцінювати та змінювати свої реакції, діяльність і поведінку, фахівці, які переживають різноманітні емоції, можуть з ними впоратися і жити повноцінним життям, виконуючи успішну професійні завдання. Застосування системи оцінки психічного здоров'я забезпечить своєчасне виявлення особливостей розвитку персоналу пенітенціарної системи, а також дозволить у контексті програми психогієни й психопрофілактики визначити та нейтралізувати чинники, які спричиняють дезадаптацію, деформацію потребова-мотиваційної сфери, гальмують процеси особистісного та професійного розвитку.

Подібні дослідження дають чітке уявлення про існування низки різноманітних підходів щодо індикаторів психічного здоров'я особистості, однак що стосується персоналу пенітенціарних установ, то у наукових джерелах цей аспект практично не відображено та не є вичерпним.

Нами було здійснено спробу аналізу підходів та уточнення сукупності критеріїв психічного здоров'я працівників як однієї із інтегрованих характеристик особистості, яка пов'язана із внутрішнім світом та забезпечує гармонійне включення в соціум й орієнтацію на самореалізацію. Розвиток компонентів психічного здоров'я потребує від фахівця досвіду прийняття себе, оволодіння навичками саморегуляції, зокрема передбачає сформованість вміння пристосовуватись як до сприятливих, так і до несприятливих умов та впливів, тобто здатність до адаптації в різних умовах і творче перетворювання соціального середовища.

ВИСНОВКИ

Аналіз дозволив підсумувати, що наразі пенітенціарна система України потребує високопрофесійного, високоморального, духовно і фізично підготовленого працівника, здатного виконувати покладені на нього непрості функції виправлення і ресоціалізації злочинця на основі найсучасніших підходів і методів роботи. Специфічне середовище професійної діяльності характеризується наявністю протиріч, ризиків та невизначеності при виконанні службових обов'язків персоналу пенітенціарних установ видається таким, що потребує особливого дослідження з метою реалізації державної політики у сфері виконання покарань.

Важливими соціально-психологічними аспектами діяльності персоналу пенітенціарних установ є суперечливість характеру дій та водночас сповненість стрес-чинниками, амбівалентними емоційними почуттями, що негативно може впливати на психічне здоров'я персоналу установ виконання покарань.

Удосконалення професійної компетентності персоналу пенітенціарних установ із одночасною зміною їх філософії є важливим та необхідним у кадровому забезпеченні пенітенціарної системи, у справі ресоціалізації засуджених та пріоритетним напрямком діяльності ДКВС України.

В контексті державної політики та реформи пенітенціарної системи ми вбачаємо необхідність розбудови системи розвитку професійної компетентності фахівців пенітенціарної установи із врахуванням саме такої складової як, збереження їх психічного здоров'я, що значно підвищуватиме ефективність професійної діяльності. Обґрунтовано, що психічне здоров'я має значний вплив на продуктивність праці. У цьому контексті важливою професійною якістю є психологічна стійкість щодо екстремальних умов служби та ймовірного негативного впливу.

В доробку українських вчених представлені дослідження щодо основної функції психічного здоров'я як підтримки активного динамічного балансу між людиною та оточуючим середовищем в ситуаціях, які потребують мобілізації ресурсів особистості.

У сучасному науковому дискурсі формується уявлення про багаторівневість психічного та психологічного здоров'я. Проведений аналіз засвідчує сутнісне розуміння психічного здоров'я як стану повноцінної психічної діяльності людини, що забезпечує вміння пристосовуватись як до сприятливих, так і несприятливих умов та впливів, здатності саморегуляції та регуляції власної діяльності, координації діяльності згідно з існуючими нормативами, а також функціональної ресурсності. Встановлено, що психічне здоров'я персоналу пенітенціарних установ

виявляє себе на емоційному, інтелектуальному та особистісному рівнях.

Серед важливих індикаторів психічного здоров'я персоналу пенітенціарних установ визначаються: вміння діяти в ситуації невизначеності, мати розвинену стресостійкість, резильєнтність, критичне ставлення, здатність планувати, самоконтроль, здатність до тривалого збереження активності в екстремальних ситуаціях, психічна рівновага, потреба в кар'єрному саморозвитку. Завдяки цьому можна визначити характер функціонування психічної сфери, зокрема, пізнавальної, емоційної вольової.

У системному розумінні, ми вбачаємо доцільним структурувати критерії психічного здоров'я персоналу пенітенціарних установ відповідно до прояву психічного: психічні стани, процеси, властивості із врахуванням специфіки умов здійснення професійної діяльності.

У перспективі дослідження значущим є забезпечення психічно-здорового функціонування фахівця через організацію його життєдіяльності та професійного простору засобами навчання і психотехнологій, що сприятиме утворенню певного типу якості психічного здоров'я. А це зумовлює необхідність поглибленого вивчення механізмів психологічного забезпечення праці персоналу пенітенціарних установ, розвитку професійне становлення фахівця як цілісного і безперервного процесу розбудови практичної, освітньої й професійної діяльності персоналу у сфері виконання покарань, орієнтований на формування професійних знань, умінь і навичок і особистісних якостей, адекватних кваліфікаційним вимогам та етичному стандарту професії й таких, що забезпечить збереження їх психічного здоров'я. Не менш значущим є й розбудова методологічних питань щодо розробки конкретних шляхів забезпечення процесу на засадах дотримання прав людини у правовій і соціальній державі відповідно до сучасного міжнародного досвіду.

АНОТАЦІЯ

У статті розбудовується система розвитку професійної компетентності фахівців пенітенціарної установи із врахуванням саме такої складової як, збереження їх психічного здоров'я, що значно підвищуватиме ефективність професійної діяльності.

Охарактеризовано специфіку професійної діяльності персоналу пенітенціарних установ в контексті забезпечення державної політики та реалізації реформи пенітенціарної системи.

Досліджено розробленість поняття «психічне здоров'я» та його сутності із врахуванням існуючих підходів у сучасному науковому дискурсі. Зіставлено спрямованості вітчизняних і зарубіжних психологічних досліджень психічного здоров'я та психологічного здоров'я.

Представлено уявлення про багаторівневість психічного та психологічного здоров'я. Показано, що психологічне здоров'я безумовно пов'язане з психічним здоров'ям, оскільки останнє створює базу для здоров'я психологічного.

На основі проведеного теоретичного аналізу запропоновано трактування психічного здоров'я персоналу пенітенціарних установ як відносно стійкого відчуття людини себе як цілісної особистості, яка адекватно реагує на вплив на неї середовища та має стійкі переживання в однотипних ситуаціях.

Встановлено індикатори психічного здоров'я персоналу пенітенціарних установ: вміння діяти в ситуації невизначеності, мати розвинену стресостійкість, резильєнтність, критичне ставлення, здатність планувати, самоконтроль, здатність до тривалого збереження активності в екстремальних ситуаціях, психічна рівновага, потреба в кар'єрному саморозвитку.

Обґрунтовано оцінювання психічного здоров'я як важливої складової національної безпеки, а його збереження є одним із пріоритетних напрямів науки та державної політики.

Література

1. Андрос М. Є. Психічне здоров'я особистості: психологічне консультування керівників шкіл. *Освіта і управління*. Том 2. 1998. № 2. С. 64.
2. Болтівець С. І. Педагогічна психогігієна: теорія та методика : монографія. Київ : Редакція Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України, 2000.
3. Болтівець С. І. Ефективне застосування заходів пропагування серед молоді психогігієнічного виховання в навчальних закладах : методичні рекомендації. *Практична психологія і соціальна робота*. 2010. № 12. С. 67–70.
4. Військова психологія та педагогіка : інноваційний підхід : підручник: у 2 ч. Ч. 1 / С. Д. Максименка та ін. Київ : НУОУ. 2012. 472 с.
5. Галецька І. І. Методологічні проблеми вивчення психологічного здоров'я. *Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. 2005. Вип. 26. Т. 1. С. 320–325.
6. Галецька І. Психологічне здоров'я, Сосновський Т. Психологія здоров'я: теорія і практика. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006.
7. Галецька І. І. Психологічне здоров'я як проблема національної безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2012. Вип. 2 (1). С. 49–58.

8. Екстремальна та кризова психологія: термінологічний словник/ О. В. Тімченко та ін. Харків : ХНАДУ ; НУЦЗУ, 2010. 291 с.
9. Завгородня О. В. Проблема психологічного здоров'я: спроба теоретичного аналізу. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. № 1. С. 55–60.
10. Зміцнення психічного здоров'я: концепції, нові дані, практика: доповідь Всесвітньої організації охорони здоров'я, Департамент психічного здоров'я та токсикоманії у співпраці з Вікторіанським фондом зміцнення здоров'я і Університетом Мельбурн. ВООЗ. Женева, 2005.
11. Карамушка Л. М., Дзюба Т. М. Феномен «здоров'я» як актуальний напрям досліджень в організаційній психології. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2019. № 1 (16). С. 22–33.
12. Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року : Розпорядження КМУ від 27.12.2017, № 1018-р.
13. Корольчук М. С., Крайнюк В.М Корольчук М. С., Крайнюк В. М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах. Київ : Ніка-Центр. 2006. 580 с.
14. Коцан І. Я., Ложкін Г. В., Мушкевич М. І. Психологія здоров'я людини. Луцьк : Вежа, 2011.
15. Кохан В. Г. Діяльність військового керівника по збереженню психічного здоров'я військовослужбовців : автореф дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09 / Національна академія ПВУ ім. Б. Хмельницького. Хмельницький, 2003. 18 с.
16. Максименко С. Д. Особливості прогнозування внутрішніх ліній психічного здоров'я особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2013. № 2. С. 4–14.
17. Максименко С.Д., Коваль І. А., Максименко К. С., Папуча М. В. *Медична психологія*. Вінниця : Нова Книга. 2008
18. Максименко С. Д., Максименко К. С. Психологічне здоров'я та його порушення. *Проблеми сучасної психології*. 2018. Т. 2. С. 1–13.
19. Міжнародні стандарти, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань та діяльності органів і установ виконання покарань : методичні рекомендації / уклад. О. В. Романюк, В. О. Човган. Біла Церква, 2016. 131 с.
20. Моляко В. О. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень. Житомир : Вид-во Рута. 2006.
21. Мощицька В. В. Теоретико-методологічні підходи до дослідження психічного здоров'я у конструктивних і деструктивних ролинах. *Особистісне зростання: теорія і практика – 2020* : тези ІV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Житомир, 21 квітня 2020 року). С. 178–183.

22. Особистісні детермінанти еколого-орієнтованої життєдіяльності : монографія / Ю. М. Швалб, О. Л. Вернік, О. О. Вовчик-Блакитна, О. В. Рудоміно-Дусятська та ін. ; за ред. Ю. М. Швалба. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. 330 с.

23. Педагогічні основи ресоціалізації злочинців / В. М. Синьов, Г. М. Радов, В. І. Кривуша, О. Б. Беца. Київ : МП «Леся», 1997. 272 с.

24. Пенітенціарна система України: історія та сучасність: видання до 15-річчя утворення центрального органу виконавчої влади з питань виконання покарань / Богатирьов І. Г., Богунов С. О., Дука О. А. та ін. ; за заг. ред. О. В. Лісцікова. Київ : Державна пенітенціарна служба України, 2013. 268 с.

25. Постанова Верховної ради України про Програму Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2019 року № 188-ІХ. ips.ligazakon.net

26. Потапчук Є. М. Теорія та практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців : монографія. Хмельницький. 2004. 322 с.

27. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.06.2005 № 2713-ІV (редакція від 01.01.2019). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2713-15> (дата звернення: 03.11.19).

28. Професійна етика персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України: навчальний посібник / уклад. І. В. Дорошенко. Біла Церква, 2019. 73 с.

29. Психологія здоров'я людини: навчальний посібник/ І.Я Коцан, Г. В. Ложкін, М. І. Мушкевич, за ред. І. Я. Коцана. Луцьк : РВВ: «Вежа» ; Волинський нац. Університет ім. Лесі Українки. 2009. 316 с.

30. Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я : навчальний посібник / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк, А. Ф. Косенко, Т. І. Кочергіна ; загальна ред. М. С. Корольчука. Київ : ІНКОС. 2002. 272 с.

31. Пузирьов М. С. Приватні пенітенціарні установи: зарубіжний досвід та національний підхід. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2017. № 7. С. 32–37

32. Світлична Н. О. Соціально-психологічні чинники збереження психологічного здоров'я працівників МНС : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Національний університет цивільного захисту України. Харків, 2013. 18 с.

33. Синьов В. М., Медведєв В. С., Скоков С. І. Професійне спілкування пенітенціарного персоналу : навчально-методичний посібник. Київ, 2003. 152 с.

34. Соколовський С. І. Психологічне здоров'я державного службовця як морально-етична складова професійної діяльності. *Актуальні проблеми державного управління*. 2010. № 1. С. 115–122.

35. Ягунов Д. В. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування : монографія. Одеса : Фенікс, 2011. 316 с.
36. Blumberg I. Mental “health” and mental “illness”. *Hosp Commun. Psychiatry*. 1997. Vol. 130, № 3. P. 229–239.
37. Cullen F. T., Link B. G., Wolfe N. T., Frank J. The social dimensions of correctional officer stress. *Justice Quarterly*. 1985. Vol. 2.
38. Mirgorod N. V. Mental health professionals extreme profile. *Russian Journal of Education and Psychology*. 2018. Vol. 9. № 2–2. P. 154–161.
39. Ryff C. D., Keyes C. L. M. (1995). The Structure of Psychological Well-Being Revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 69, № 4, 719–727.
40. The Biopsychosocial Model Approach, The University of Rochester Medical Center, p. 1, accessed 18. April 2019, <<https://www.urmc.rochester.edu/medialibraries/urmcmedia/education/md/document/s/biopsychosocialmodel-approach.pdf>>
41. Tschiedel RM, Monteiro JK. Pleasure and suffering in the work of penitentiary officers. *Estud Psicol*. 2013. Vol. 18 (3). P. 527–535.
42. World Health Organization. “Mental health: strengthening our response”. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-ourresponse>

Information about the author:

Paskevskia Iuliia Anatoliivna,

PhD in Psychology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Psychology
Zaporizhzhia National University
66, Zhukovskiyi str., Zaporizhzhia, 69600 Ukraine